

ПТАШЕНЧУК О. М.,
аспірант відділу європейського права
та міжнародної інтеграції
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

УДК 341.641:34.037

**ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИМ СУДОМ ООН
ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ
ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ
ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ ДЕРЖАВИ**

В статті досліджується проблематика застосування Міжнародним Судом ООН джерел міжнародного права з метою встановлення порушення міжнародно-правового зобов'язання, як складового елементу протиправного діяння держави. Дослідження ґрунтується на ст. 2, 12 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, 2001 р. та ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Додатково автором аналізуються думки вітчизняних та іноземних фахівців щодо даного кола питань, робиться посилання на відповідну судову практику Міжнародного суду ООН.

***Ключові слова:** міжнародно-правова відповідальність, міжнародно-протиправне діяння, міжнародно-правове зобов'язання, джерела міжнародного права, Міжнародний Суд ООН.*

В статье исследуется проблематика применения Международным Судом ООН источников международного права с целью установления нарушения международно-правового обязательства, как составного элемента протиправного деяния государства. Исследование основывается на ст. 2, 12 Проекта статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния, 2001 г. и ст. 38 Статута Международного Суда ООН. Дополнительно автором анализируются мнения отечественных и иностранных специалистов относительно данного круга вопросов, делается ссылка на соответствующую судебную практику Международного суда ООН.

***Ключевые слова:** международно-правовая ответственность, международно-противоправное деяние, международно-правовое обязательство, источники международного права, Международный Суд ООН.*

The article examines the issues of application of sources of international law by the International Court of Justice when establishing a violation of an international legal obligation as one of the main elements of an internationally wrongful act of a State. The research is based on Articles 2, 12 of the 2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts and Article 38 of the Statute of the International Court of Justice. Additionally, the author analyzes the views of national and international experts on this subject matter. Reference is made to the relevant judicial practice of the International Court of Justice.

***Key words:** international legal responsibility, internationally wrongful act, international legal obligation, sources of international law, International Court of Justice.*

Вступ. Проблема джерел міжнародного права є однією з основних в міжнародно-правовій доктрині. Її вирішенню була присвячена велика кількість наукових праць, однак окремі її аспекти залишаються неврегульованими і досі: відсутній загальновизнаний вичерпний перелік джерел міжнародного права, рівно як і їх нормативне закріплення, різняться й погляди науковців на ієрархічність міжнародно-правових інструментів.

Вкрай гостро відповідні проблеми постають на практиці, зокрема в рамках вирішення спорів Міжнародним Судом Організації Об'єднаних Націй (далі – Міжнародний Суд ООН, Суд) з метою притягнення до відповідальності держав, винних у вчиненні міжнародно-протиправних діянь. Головним чином, Міжнародний Суд ООН визнається основним суб'єктом тлумачення норм міжнародного права, який покликаний виконувати правозастосовну функцію безпосередньо шляхом «встановлення наявності норм міжнародного права, прояснення і конкретизації їх змісту» [1, с. 408]. У зв'язку із зазначеним подолання перелічених суперечностей можливе лише з урахуванням комплексності системи джерел міжнародного права, шляхом аналізу взаємопов'язаності та взаємозалежності її окремих елементів.

При цьому окремої уваги заслуговують присвячені відповідній темі наукові праці таких вітчизняних та іноземних фахівців, як: М. Шоу, І. Броунлі, М. Баймуратова, В. Буткевича, Г. Анцелевича, М. Антоновича, О. Мережка, О. Київець, Ю. Щокіна, Д. Харріса, Р. Дженнінгса та інших.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз міжнародно-правових аспектів комплексного використання Міжнародним Судом ООН джерел міжнародного права для цілей встановлення факту порушення міжнародно-правового зобов'язання, як складового елементу протиправного діяння держави.

Результати дослідження. Вивчення джерел міжнародного права безпосередньо сприяє більш глибокому вивченню і з'ясуванню юридичної природи самого міжнародного права [2, с. 75].

Цілком логічною з даного приводу є позиція В. Г. Буткевича, згідно з якою «джерела міжнародного права є його головною складовою» [3, с. 108]. Джерела міжнародного права є закріпленням міжнародно-правових норм, основною метою яких є впорядкування відносин між суб'єктами міжнародного права шляхом встановлення їх взаємних прав та обов'язків.

В свою чергу, порушення державою саме взятого на себе на міжнародному рівні зобов'язання є одним з двох основних елементів міжнародно-протиправного діяння згідно Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, затвердженого у 2001 р. за результатами роботи Комісії міжнародного права ООН (далі – Проект статей) [4].

Так, відповідно до ст. 2 Проекту статей міжнародно-протиправне діяння держави має місце, коли будь-яка поведінка, яка виражається в дії або бездіяльності, по-перше, здійснюється державою, по-друге, є порушенням її міжнародно-правового зобов'язання. При цьому, ст. 12 Проекту статей містить уточнення, що незалежно від походження та характеру міжнародно-правового зобов'язання, факт його порушення наявний у тому випадку, коли діяння держави не відповідає тому, що вимагають від неї відповідні положення.

У практиці Міжнародного Суду ООН також неодноразово зверталось увагу на необхідність для цілей притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності встановити факт порушення діючого для неї договірного або будь-якого іншого зобов'язання згідно міжнародного права. Даного висновку Суд дійшов у справі дипломатичного та консульського персоналу США у Тегерані [5, с. 29, 41-42] та у справі про військову та напіввійськову діяльність у Нікарагуа і проти неї [6, с. 117-118].

Зобов'язання держав, як суб'єктів міжнародного права, витікають саме із міжнародно-правових норм. Особливістю норм міжнародного права є те, що за відсутності спеціальних законодавчих, виконавчих та структурованих судових органів, які б безпосередньо приймали участь у затвердженні відповідних юридичних правил, норми формуються у комплексній системі джерел міжнародного права [7, с. 70].

З огляду на зазначене, важливо звернути увагу на доцільне зауваження О. О. Мережка, згідно з яким «у міжнародному праві немає норми, яка б визначала поняття джерела цього

права» [8, с. 40]. Іншими словами, термін «джерело міжнародного права» постає умовним визначенням, яке не дозволяє виокремити вичерпний перелік правових інструментів, як регулюючих міжнародно-правові відносини загалом, так і покликаних врегулювати окремі спори між суб'єктами міжнародного права, притягнувши винну сторону до міжнародно-правової відповідальності.

Зазначеній проблематиці неодноразово приділялась увага в контексті застосування норм міжнародного права при вирішенні спорів Міжнародним судом ООН.

Так, намагаючись оминати суперечності та невідповідності застосування джерел міжнародного права, більшість науковців основним орієнтиром визначення їх переліку визнають ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН [9]. Відповідно до положень зазначеної статті Міжнародний суд ООН зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовуючи:

- a) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, певним чином визнані державами спору;
- b) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;
- з) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- d) судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Згідно ст. 93 Статуту ООН Суд застосовує перелічені джерела міжнародного права для вирішення спорів між будь-якими державами-членами ООН, а також тими державами, які не є членами ООН, однак спеціально приєдналися до Статуту Суду.

Якщо можна стверджувати, що ст.38 Статуту Міжнародного Суду ООН в якості джерела міжнародного права сама по собі не може визначити юридичну силу джерел, у ній зазначених, загальна практика держав те, що ця стаття включена до Статуту Міжнародного Суду ООН, сторонами якого відповідно до ст. 93 Статуту ООН *ipso facto* є держави-члени ООН, робить її юридично обов'язковою і для Суду [10, с. 24]. Таким чином, відсутні «суттєві суперечки відносно того, що положення відображає загальне розуміння переліку джерел міжнародного права» [7, с. 71].

Тим не менш, важливо зазначити, що при вирішенні спорів Міжнародний Суд ООН не є обмеженим у застосуванні інших інструментів, оскільки основна функція статті 38 полягає у визначенні того, як Суд повинен вирішувати спори, надані йому на врегулювання [11, с. 64], а саме: «у відповідності з міжнародним правом». Тому, на думку І. Броунлі, ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН в будь-якому випадку «не може розглядатися як просте перерахування джерел» [12, с. 5].

З даного приводу вважаємо вірною позицію тих авторів, які не розглядають вищенаведений перелік в якості вичерпного. Досліджуючи дане питання, необхідно враховувати, що текст ч. 1 ст. 38 Міжнародного Суду ООН поділяє умовно перелічені в ній джерела на основні та допоміжні. В той час, як судові рішення та доктрина прямо зазначаються в якості допоміжних засобів визначення правових норм, міжнародні конвенції, міжнародний звичай та загальні принципи права вважаються основними.

При цьому, слід враховувати, що, наприклад, М. О. Баймуратов до допоміжних джерел міжнародного права додатково відносить правотворчі рішення міжнародних організацій [13, с. 88], а О. В. Київець наголошує на відсутності в переліку ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН такого джерела «виникнення та закріплення міжнародних зобов'язань, як односторонні акти суб'єктів міжнародного права» [14, с. 18]. Більш ширших поглядів з даного приводу дотримується М. Антонович, вказуючи, що крім резолюцій, прецедентів та доктрини, «можливі і інші форми допоміжних джерел» [15, с. 81].

Додатково необхідно пам'ятати, що джерела міжнародного права не є автономними, а взаємопов'язаними [10, с. 25]. Таким чином, іноді неможливо провести чітку відмінність між формальними («правила загального застосування, які є юридично обов'язковими для адресатів» [12, с. 3]) і матеріальними («правила, які, коли доказано, мають статус юридично обов'язкових норм загального застосування» [12, с. 3]) джерелами. Також досить важко

встановити їх чітку ієрархію, в зв'язку з чим на практиці Суд може визнати за необхідне слідувати порядку, в якому джерела викладені у тексті статті 38 [12, с. 5].

Важливість правильного розуміння та тлумачення джерел міжнародного права полягає у необхідності правильного застосування самої міжнародно-правової норми [16, с. 4], і, як результат, правильного визначення Міжнародним Судом ООН правил регулювання окремого кола міжнародних відносин, а також вирішення спорів, які можуть бути з ними пов'язані. Однак, погоджуючись з позицією О. В. Київцев, вважаємо неможливим досягнення даної мети шляхом аналізу джерел міжнародного права окремо одне від одного, уникаючи дослідження їх взаємодії «між собою як елементів, що утворюють єдину систему» [14, с. 18].

При цьому, доцільно наголосити, що особливо яскраво така необхідність виявляється під час виокремлення та подальшого застосування саме норм звичаєвого міжнародного права.

Міжнародний звичай у ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН визначений як «доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми». Відповідно до загальноприйнятої інтерпретації наведеного визначення, норми звичаєвого права формуються саме шляхом одночасної взаємодії обох вказаних елементів: «усталеної, широко розповсюдженої, послідовної практики держав» та суб'єктивного елементу її визначення в якості права – *opiniojurisnecessitates (opiniojuris)* [17, с. 8]. Обидва ці елементи можуть проявляти себе як шляхом відображення в актах держав, діяльності їх компетентних органів, документах міжнародних організацій, рішеннях міжнародних судових та арбітражних органів, доктрині, так і шляхом безпосередньої взаємодії з договірними нормами міжнародного права та загальними принципами права.

В якості прикладів, звертаємо увагу на справи про військову та напіввійськову діяльність у Нікарагуа і проти неї [6, с. 94-95, 99-100], про континентальний шельф Північного моря [18, с. 38-39] та справу щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування [19, с. 254-255].

Висновки. Важливість розуміння та тлумачення джерел міжнародного права полягає у необхідності правильного застосування Міжнародним Судом ООН самої міжнародно-правової норми, як засобу регулювання відповідного кола міжнародних відносин [16, с. 4]. При цьому, досягнення цієї мети є неможливим без врахування системності та взаємопов'язаності джерел міжнародного права, що особливо яскраво проявляється під час встановлення Судом свідчень наявності міжнародно-протиправного діяння держави.

З огляду на викладене, намагаючись уникнути проблемних питань інституту джерел міжнародного права, більшість науковців визнають ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН в якості основного орієнтиру визначення їх переліку. Зазначене спричиняє той факт, що «Статут МС ООН є частиною Статуту ООН. Більш того, МС ООН є [...] її головним судовим органом [...], ті джерела, які Суд застосує у своїй діяльності, є обов'язковими для всіх держав світу. З цього можна зробити такий висновок: стаття 38 Статуту МС ООН визначає систему джерел міжнародного права, які в цілому визнаються державами» [20, с. 34]. Однак відповідна позиція не є повною, оскільки на практиці Міжнародним Судом ООН застосовуються також інші інструменти міжнародного права, прямо не зазначені у даній статті.

Джерела міжнародного права не є раз і назавжди сталою категорією [3, с. 108]. Динаміка їх розвитку, а також наявність змішаних норм свідчить про те, що джерела міжнародного права не конфліктують одне з одним, а доповнюють і взаємодіють одне з одним [13, с. 28]. З огляду на зазначене, будь-який міжнародно-правовий інструмент повинен розглядатися Міжнародним Судом ООН не тільки через призму його правової природи, змісту і мети формування, а й з обов'язковим дослідженням меж його взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими джерелами міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії та практики: [монографія] / Ю. В. Щокін; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 454 с.

2. Анцелевич Г. О. Міжнародне право: навчальний посібник / Г. О. Анцелевич, О. О. Покрешук. – К. : Алерта, 2003. – 410 с.
3. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: навчальний посібник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2003. – 608 с.
4. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния // Доклад Комиссии международного права, Пятьдесят третья сессия (23 апреля–1 июня и 2 июля–10 августа 2001 года: Документ (A/56/10) / Генеральная Ассамблея ООН. – Официальные отчеты. – Нью-Йорк: ООН, 2001. – С. 26-46.
5. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran: Judgment // I. C. J. Reports. – 1980. – P. 3-46.
6. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) Merits: Judgment // I. C. J. Reports. – 1986. – P. 14-150.
7. Shaw M. N. International Law: Textbook / M. N. Shaw. – 6th Edition. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 1542 с.
8. Мережко О. О. Теорія джерел міжнародного права / О. О. Мережко // Юридичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 40-49.
9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
10. Oppenheim's International Law: Textbook / eds. R. Jennings, A. Watts. – 9th Edition. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – Vol. I: Peace, Introduction and Part I. – 1572 с.
11. Hillier T. Sources on Public International Law: Textbook / T. Hillier. – London: Cavendish Publishing Limited, 1998. – 883 p.
12. Brownlie I. Principles of Public International Law: Textbook / I. Brownlie. – 7th Edition. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 784 с.
13. Баймуратов М. А. Международное публичное право: учебное пособие / М. О. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2007. – 704 с.
14. Київець О. В. Сучасне міжнародне право: проблеми ефективності системи через призму джерел міжнародного права. / О. В. Київець // Право і безпека: Науковий журнал. – 2010. – № 2 (34). – С. 15-19.
15. Антонович М. М. Міжнародне публічне право: навчальний посібник / М. М. Антонович. – К. : Вид. дім «КМ АКАДЕМІЯ», 2003. – 308 с.
16. Лукашук И. И. Источники международного права / И. И. Лукашук. – К., 1966. – 126 с.
17. Вылегжанин А. Н., Каламкарян Р. А. Значение международного обычая в современном международном праве / А. Н. Вылегжанин, Р. А. Каламкарян // Московский журнал международного права. – 2012 (№ 86). – № 2. – С. 5-27.
18. North Sea Continental Shelf: Judgment // I. C. J. Reports. – 1969. – P. 3-56.
19. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons: Advisory Opinion // I. C. J. Reports. – 1996. – P. 226-267.
20. Київець О. В. У пошуках міжнародного права: переосмислюючи джерела: [монографія] / О. В. Київець; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. – 2011. – 480 с.

